

Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΣΙΑΤΙΣΤΑΣ ΣΤΙΣ 4 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1912 ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΩΝ ΓΡΕΒΕΝΩΝ ΑΠΟ ΤΟ ΜΠΕΚΗΡ ΑΓΑ

Του δασκάλου Ηλία Γάγαλη

Η μελέτη νέων στοιχείων από βιβλία πολύ κοντά στα γεγονότα του 1912 φωτίζουν περισσότερο τις ήδη γνωστές πληροφορίες που έχουμε στη διάθεσή μας για τον Α΄ Βαλκανοτουρκικό πόλεμο και τα γεγονότα που τον συνθέτουν.

Στην ελληνική ιστοριογραφία έχει υπερτονιστεί η μάχη του Σαρανταπόρου στις 10 και 11 Οκτωβρίου 1912, που στην ουσία άνοιξε το δρόμο για την απελευθέρωση της Δυτικής Μακεδονίας. Όμως η μάχη της Σιάτιστας κατά τη γνώμη μου είναι αυτή που εδρέωσε την ελληνική κυριαρχία στην περιοχή μετά τη νικηφόρα έκβασή της το 1912.

Η κατάληψη των Γρεβενών από το Μπεκήρ την 3^η Νοεμβρίου 1912

Ο Μπεκήρ αγάς με ενόπλους οπαδούς του το 1908 στα Γρεβενά.

Κατά τη γνωστή μας ήδη εισβολή του Μπεκήρ στα Γρεβενά την 3^η Νοεμβρίου 1912, ο μητροπολίτης Γρεβενών Αιμιλιανός Β΄ αφού πληροφορήθηκε έγκαιρα για την προέλασή του, την 3^η πρωινή ώρα με κήρυκα ειδοποίησε τα γυναικόπαιδα να φύγουν από τα Γρεβενά γιατί κινδύνευαν.

Ο καθένας μπορεί να φανταστεί τη σύγχυση που επικράτησε κατά τη στιγμή εκείνη. Γυναίκες με τα παιδιά στην αγκαλιά τρέχουν στους δρόμους και ουρλιάζουν, άντρες αρπάζουν ό,τι ο καθένας μπορεί πηγαίνοντας απ' εδώ κι από εκεί, γέροντες και μικρά παιδιά προσπαθούν όλοι να απομακρυνθούν από την απειλούμενη πόλη.

Μέχρι το απόγευμα είχαν σχεδόν εκκενωθεί τα Γρεβενά. Πέρασε λίγος χρόνος όμως ο κίνδυνος δε φαινόταν πουθενά. Εξαιτίας αυτού, αυτοί που είχαν μείνει άρχισαν να ξεθαρρεύουν, νομίζοντας ότι η κρίση πέρασε.

Το απόγευμα όμως της 3^{ης} Νοεμβρίου φάνηκε από μακριά να έρχεται ο Μπεκήρ με το άγριο στίφος του και αυτοί που είχαν απομείνει έφυγαν κι αυτοί με κατεύθυνση τα βουνά.

Μέσα στα Γρεβενά δεν έμειναν παρά οι 60 στρατιώτες μας πιστοί στο καθήκον τους ,μερικές οικογένειες και 4-5 ρουμανίζουσες (βλαχικής καταγωγής οικογένειες που αισθάνονταν Ρουμάνοι).

Γύρω στην 7^η νυχτερινή ώρα μόλις έφθασε ο Μπεκήρ σε απόσταση βολής,άρχισε η συμπλοκή η οποία επιτευχθηκε εντωμεταξύ με την ολοκληρωτική εκκένωση των Γρεβενών από τις ελληνικές οικογένειες.

Αφού έφυγε και η τελευταία οικογένεια,τότε οι στρατιώτες με τους Κρήτες εθελοντές υποχώρησαν με τάξη κι αναγκαστικά στο Ελευθεροχώρι,που απέχει λίγο από τα Γρεβενά.

Μετά απ' αυτό μπήκε ο Μπεκήρ μέσα στα Γρεβενά όπου εγκαταστάθηκε.Οι άντρες του λεηλάτησαν την έρημη πόλη ,πυρπόλησαν 20 σπίτια, μεταξύ των οποίων το σπίτι του Δημάρχου Νικολάου Κουσίδη,του γνωστού Τσεπελοβίτη και θερμού πατριώτη.

Κατά την επίθεσή του αυτή βρήκαν οικτρό θάνατο 10 κάτοικοι των Γρεβενών οι οποίοι δεν πρόλαβαν να φύγουν και 15 από τα περίχωρα.

Την 4^η Νοεμβρίου οι οικογένειες που είχαν απομακρυνθεί από τα Γρεβενά έφθασαν στην Καλαμπάκα,και την επομένη στα Τρίκαλα πολλές απ' αυτές.

Ο συνολικός αριθμός των προσφύγων ξεπερνούσε τις δέκα χιλιάδες (10000) καθώς συγκαταλέγονταν και οικογένειες από τα περίχωρα των Γρεβενών.

Ο μητροπολίτης Αιμιλιανός Β' κατέφυγε κι αυτός στην Καλαμπάκα.Φάνηκαν οι πρόσφυγες να κουβαλούν στους ώμους τους κλινοσκεπάσματα,τα μόνα τα οποία κατόρθωσαν να πάρουν.

Γέροι και ιερείς με όπλα συνόδευαν τα γυναικόπαιδα...

Ο Μπεκήρ μπαίνοντας στα Γρεβενά κατέστρεψε τις γέφυρες του Αλιάκμονα για να παρεμποδίσει τη μετάβαση του στρατού μας.Εντούτοις έγκαιρα αφού ειδοποιήθηκαν διάφορα σώματα του στρατού μας τον περικύκλωσαν μέσα στα Γρεβενά.

Μετά την είσοδό του στα Γρεβενά ισχυρό σώμα ευζώνων διατάχθηκε να καταδιώξει τα άτακτα στίφη του Μπεκήρ και για την ενίσχυσή τους στάλθηκαν κατόπιν με εντολή του αντισυνταγματάρχη Ηπίτη εθελοντικά σώματα Γαριβαλδινών.

Όταν οι Γαριβαλδινοί πλησίασαν τα Γρεβενά διαπίστωσαν ότι οι ευζώνες είχαν επανακαταλάβει την πόλη.

Ο Μπεκήρ εποφελούμενος την ομίχλη που επικρατούσε κατόρθωσε να διαφύγει.

Η μάχη της Σιάτιστας την 4^η Νοεμβρίου 1912

Το ίδιο σώμα αποτελούμενο από 1200 κυρίως βαλαάδες και λιγοστούς χωροφύλακες και στρατιώτες του τουρκικού στρατού Γρεβενών, επιχείρησε να καταλάβει τη Σιάτιστα ,η οποία απείχε 4 ώρες με τα πόδια από την Κοζάνη.

Στο σώμα αυτό ενώθηκε δύναμη 1600 νιζάμηδων υπό τον Μεχμέτ πασά που ήρθε για να το ενισχύσει από τη Φλώρινα και την Καστοριά.Σ' αυτούς προστέθηκαν και 900 ένοπλοι μουσουλμάνοι Βαλαάδες χωρικοί από την Ανασέλιτσα.Συνολικά η τουρκική δύναμη αριθμούσε 3700 συνολικά άντρες.Η δύναμη αυτή επιχείρησε να καταλάβει τη Σιάτιστα έχοντας προς ενίσχυσή τους και 2 ορεινά πυροβόλα.Αν τα κατάφερνε η μοίρα του πολέμου θα άλλαζε δραματικά υπέρ των Τούρκων.

Στη Σιάτιστα βρίσκονταν χιλιάδες γυναικόπαιδα από τα Γρεβενά και την Ανασέλιτσα (Βόϊο) μια ακόμη παράμετρος την οποία είχε να συνυπολογίσει για την άμυνα της πόλης ο συνταγματάρχης Αντώνιος Ηπίτης.Ο ίδιος ,που έφθασε στη Σιάτιστα τη στιγμή που ξεκινούσε η μεγάλη αυτή μάχη ,είχε τη μεγάλη δυσκολία να συνθέσει τις

ήδη υπάρχουσες ισχυρές ελληνικές δυνάμεις που αποτελούνταν από: 450 Κρήτες υπό τους οπλαρχηγούς: Γ. Παπαδοπέτρου, Π. Φωτάκη, Μ. Τσόντο, Κ. Καλαθάκη και άλλους έξι, ντόπιους Σιατιστινούς, Γαλατινιώτες Ερατυρείς και λοιπούς Βοϊάτες, εύζοντες και λιγοστούς Γαριβαλδινούς (18 άτομα) υπό τον Αλέξανδρο Ρώμα που είχαν σπεύσει να συμβάλλουν ώστε η Σιάτιστα να μη τουρκέψει και πάλι.

Με την ανεξάρτητη ταξιαρχία του έσπευσε και αναχαίτησε την προέλαση των Τούρκων, καταλαμβάνοντας οχυρές θέσεις αλλά και οργανώνοντας την άμυνα της πόλης.

Στα δεξιά φρόντισε να τοποθετήσει το τάγμα Παπαδάκη και στο κέντρο και στα αριστερά το Τάγμα Μπέλλου, τα πολυβόλα, αντάρτες Κρήτες και πεζοναύτες και γύρω 10 Γαριβαλδινούς.

Επακολούθησε τότε σφοδρή μάχη στην οποία συμμετείχαν και τα κρητικά εθελοντικά σώματα και οι λιγοστοί Γαριβαλδινοί. Οι Τούρκοι αφού έκαναν επανειλημμένες εφόδους, υποχώρησαν άτακτα, αφήνοντας επιτόπου 350 νεκρούς. Το εύστοχο πυρ των δικών μας από θέσεις που ήταν ψηλότερα απ' αυτούς τους αποδεκάτισε κυριολεκτικά. Η πυροβολαρχία με τα τρία πεδινά κανόνια του Ν. Κλαδά έπαιξε σημαντικό ρόλο ως προς αυτό.

Οι τουρκικές ορδές, οι οποίες αποπειράθηκαν να προσβάλλουν τη Σιάτιστα, ήταν βέβαιο ότι είχαν οργανωθεί από το Μπεκήρ.

Οι οπαδοί του Μπεκήρ αγά ως επί το πλείστον ήταν Βαλαάδες, εξισλαμισμένοι χριστιανοί ελληνικής καταγωγής χωρικοί από τις περιφέρειες των Γρεβενών και της Ανασέλιτσας (Βόϊο). Μιλούσαν μόνο ελληνικά γεγονός που έκανε ακόμη πιο δύσκολη τη μάχη, γιατί τα αντίπαλα στρατόπεδα μιλούσαν σε μεγάλο βαθμό και τα δυο ελληνικά και καταλάβαιναν τι έλεγαν εκατέρωθεν.

Αυτοί επιστρέφοντας στα χωριά τους (19 στα Γρεβενά και 25 στο Βόϊο) μετά τις διαρπαγές ασχολούνταν με τις γεωργικές τους εργασίες, κρύβοντας τα όπλα τους για να τα ξαναπάρουν στην πρώτη ευκαιρία.

Κατά τη διάρκεια της μάχης έβρεξε σφοδρή βροχή για μικρό χρονικό διάστημα και στη συνέχεια επικράτησε πυκνή ομίχλη η οποία ευνόησε τους επιτιθέμενους να πλησιάσουν πολύ κοντά.

Το απόγευμα της 4^{ης} Νοεμβρίου 1912 κατέφθασε καθυστερημένα το υπόλοιπο σώμα των Γαριβαλδινών αλλά λόγω της προχωρημένης ώρας δεν πήρε μέρος στη μάχη.

Οι δικοί μας είχαν συλλάβει από τις 17 Οκτωβρίου 1912 στο Τσούρχλι, τη μητέρα του Μπεκήρ τη Χάμκω, η οποία δεν κακοποιήθηκε καθόλου, χάρη στις συστάσεις του Δημάρχου Γρεβενών Κουσίδη.

Ο γνωστός όμως προδότης Δημήτριος Τσουκαμάς από τους ρουμανίζοντες, που έφερε το βαθμό του μουλιαζίμη (ανθυπολοχαγού) πολέμησε κατά του στρατού μας. Ο Τσουκαμάς ήταν περιβόητος, αυτός είχε φιλοξενήσει στην Κρανιά τους ληστές Σκουμπραίους.

Επίσης είχαν πάρει με το μέρος τους οι Τούρκοι και πολλούς άλλους ρουμανίζοντες (Βλάχους φίλους των Ρουμάνων).

Ενώ αυτοί ήταν βέβαιο σχεδόν ότι συμμετείχαν στο σώμα του Μπεκήρ, οι οικογένειές τους φιλοξενούνταν στη Θεσσαλία.

Μεταξύ των Τούρκων ήταν και ο επιθεωρητής των ρουμανικών σχολείων Νούσιας Τούλιας, ο οποίος σκότωσε στο Βουκουρέστι τον Λαζαρέσκου Λέκαντα το 1904. Του προαναφερθέντα ο πατέρας του Στέργιος Τούλιος είχε καταφύγει κι αυτός στη Θεσσαλία.

Ιδιαίτερα για τη δράση των ανταρτικών εθελοντικών σωμάτων Κρητών έχουμε να παραθέσουμε εδώ και τις ακόλουθες λεπτομέρειες:

Οι Τούρκοι αποθρασυνθέντες και μη γνωρίζοντας ότι βρίσκεται τόση δύναμη στρατιωτική στη Σιάτιστα συγκέντρωσαν όλες τις δυνάμεις τους και επιτέθηκαν κατά της Σιάτιστας στις 4 Νοεμβρίου 1912.

Αμέσως όμως καταλήφθηκαν από τους Έλληνες σύμφωνα με τις διαταγές του συνταγματάρχη Ηπίτη τα γύρω επίκαιρα σημεία και αφού τοποθετήθηκαν σε κατάλληλο μέρος τα τηλεβόλα μας, άρχισε η λυσσώδης μάχη σε όλα τα σημεία μέχρι το απόγευμα.

Τα εθελοντικά σώματα Κρητών δίπλα στο πλευρό του στρατού μας έδειξαν ηρωισμό απaráμιλλο, ιδιαίτερα από το μέρος δεξιά της Σιάτιστας το σώμα του Γύπαρη επιτέθηκε τόσο ορμητικά, ώστε διέσπασε τη ζώνη των Τούρκων και έφτασε στην κάτω κοιλάδα, ενώθηκε με τα υπόλοιπα σώματα τα οποία από το αριστερό μέρος είχαν διασπάσει την άλλη ζώνη, καταδίωξαν τους Τούρκους σε μακρυνή απόσταση μέχρι το οθωμανικό χωριό Βρογγίστα (Καλονέρι Βοΐου) το οποίο αντιστάθηκε και πυρπολήθηκε.

iv

Σύμπλεγμα ευζώνων στη Σιάτιστα.

Η νίκη υπήρξε περιφανής για τα ελληνικά όπλα.Οι Τούρκοι αφού αποκρούστηκαν τράπηκαν σε αισχρή φυγή αφήνοντας στο πεδίο της μάχης γύρω στους 350 νεκρούς.Από τους δικούς μας σκοτώθηκαν από το στρατό 32 (ένας ανθυπολοχαγός και ένας ανθιπίατρος,από δε τα εθελοντικά σώματα Κρητών 35:από τους οποίους ο

Γεώργιος Καπιτσίνης

αρχηγός Καπιτσίνης υπολοχαγός,Στέλιος Παπαδόπετρος, ο δάσκαλος Φιωτάκης από το Σέλινο Κρήτης,ο ανδρείος αρχηγός Λεωνίδας Παπαμαλέκος,ο Λεωνίδας Παπαδάκης και ο δημοσιογράφος Γ. Χατζηγιαννάκογλου, τραυματίστηκαν 60 από τους οποίους 30 βαριά.

Την επομένη (5^η Νοεμβρίου) αφού περισυνέλλεξαν τους νεκρούς τους έθαψαν,τη μεθεπόμενη (6^η Νοεμβρίου) βάδισαν προς τη Λιαψίστα (Νεάπολη Βοΐου),όπου οι Τούρκοι είχαν επανέλθει,αλλά τη βρήκαν άδεια,γιατί αφού πληροφορήθηκαν ότι βαδίζει εναντίον της ο ελληνικός στρατός, οι Τούρκοι την εγκατέλειψαν.

Έτσι και το διαμέρισμα αυτό της Μακεδονίας από τα Γρεβενά μέχρι την Καστοριά έμενε ελεύθερο και συμπληρώνονταν μ' αυτό τον τρόπο η κατάληψη όλης της νοτιοδυτικής Μακεδονίας από τα ελληνικά

στρατεύματα.

Η μάχη της Σιάτιστας ήταν μια σπουδαία μάχη ,η δεύτερη πιο σπουδαία μετά το Σαραντάπορο που συνέβαλε ώστε να απελευθερωθεί η Δυτική Μακεδονία.Ήταν μια μάχη κατά την οποία Σιατιστινοί και Βοϊάτες,εύζωνες και στρατός αλλά και οι γενναίοι εθελοντές Κρήτες με τους Γαριβαλδινούς υπό την καθοδήγηση και τις εντολές του σπουδαίου συνταγματάρχη Ηπίτη νίκησαν τους Τούρκους στις 4 Νοεμβρίου 1912.

Ο Αντώνιος Ηπίτης κρατούσε ημερολόγιο το οποίο δημοσιεύει λίγα χρόνια αργότερα στην εφημερίδα της Κοζάνης «Βόρειος Ελλάς».Τις λεπτομέρειες αυτού μπορείτε να τις διαβάσετε στο :<https://blogs.sch.gr/hgagalis/2021/05/19/i-drasis-stratitikon-timimaton-en-to-nomo-kozanis-kata-ton-polemon-toy-1912-a-ipiti-episimon-imerologion-a-ipiti/>

Τα γεγονότα που ακολούθησαν τη μάχη της Σιάτιστας

Στο μεταξύ οι Τούρκοι για να πάρουν εκδίκηση προέβησαν σε αγριότητες.Οι Τούρκοι κάτοικοι της Σιάτιστας αφού καταδιώχθηκαν από τους συμπολίτες τους που ύψωσαν τη σημαία της ελευθερίας πριν την είσοδο του ελληνικού στρατού προέβηκαν στις ακόλουθες άτιμες εκδικητικές πράξεις:

Τριακόσιοι απ' αυτούς έχοντες επίκεφαλή τον Σερίμ μπέη και τον Αλή μπέη ,υπαξιωματικούς του τουρκικού στρατού,εισέβαλαν στο χωριό Τσιαρούσινο (Μικρόκαστρο Βοΐου),το οποίο αποτελούνταν από 400 Έλληνες κατοίκους,και έβαλαν φωτιά στα σπίτια και τους αχυρώνες του χωριού και άρπαξαν τα ποίμνια.

Εισέβαλαν κατόπιν στην ιστορική μονή της Παναγίας ,στο ίδιο χωριό,συνέλαβαν τον καλόγηρο Γαβριήλ (Γεώργιον Περπέσαν),τον οποίο έσφαξαν άγρια.Αυτός πριν εκπνεύσει φώναξε: «Ζήτω ο βασιλεύς Γεώργιος».

Οι υπόλοιποι καλόγεροι με τον ηγούμενο σώθηκαν εκ θαύματος.

Βγαίνοντας από το χωριό συνέλαβαν την 30 ετών Δαμίνα Τριανταφύλλου, που κουβαλούσε στην αγκαλιά της το μόλις 3 ετών κορίτσι της. Τα θηρία την αποκεφάλισαν και το παιδί της το διαπέρασαν με τη λόγχη.

Λίγα αυτά, αλλά χαρακτηριστικά για το θηριώδες της τουρκικής εκδίκησης.

Και η σφαγή θα γενικεύονταν αν δεν έφτανε σώμα Κρητών υπό των οπλαρχηγών Καραβίτη και Μακρή, οι οποίοι πολέμησαν γενναία και έτρεψαν σε φυγή τους Τούρκους, από τους οποίους 12 σκοτώθηκαν και τραυματίστηκαν πάνω από 50. Από τους Κρήτες σκοτώθηκαν τρία παλληκάρια.

Ταυτόχρονα τώρα με την κατάληψη της Σιάτιστας, τα τουρκικά χωριά της περιοχής ανάμεσά τους και η Βρογγίστα (Καλονέρι) διαμήνυσαν στον οπλαρχηγό Ηλιάδη, ότι υποτάσσονταν στον ελληνικό στρατό.

Επίσης ο Αλβανός πρόκριτος της Λιαψίστας Ριζά-Χαμντή μπέης διαμήνυσε ότι η Λιαψίστα υποτάσσεται. Μετά απ' αυτό τα σώματα του ελληνικού στρατού πήγαν και κατέλαβαν τα παραπάνω προαναφερόμενα χωριά^v

Η μάχη των Γαριβαλδινών στο Μεγάλο Σειρήνι Γρεβενών την 9^η Νοεμβρίου 1912

Ένα σχεδόν άγνωστο γεγονός θα παραθέσω παρακάτω το οποίο έλαβε χώρα στο χωριό Μεγάλο Σειρήνι Γρεβενών το οποίο ήταν μεικτό (κατοικούνταν από 350 Έλληνες και 180 Βαλαάδες, Έλληνες μουσουλμάνους (Greek Muslims)).

Στις 9 Νοεμβρίου 1912 το σώμα Γαριβαλδινών υπό τον Αλέξανδρο Ρώμα και συγκεκριμένα ο 6^{ος} λόχος, είχε λάβει την διαταγή να εκκαθαρίσει την περιοχή των Γρεβενών από τα άτακτα στοιχεία που θα αντιστέκονταν στον ελληνικό στρατό. Ο λόχος αυτός είχε παραμείνει φρουρώντας τα Γρεβενά μέχρι να παραδοθεί η πόλη στο ελληνικό στρατό που ερχόταν και που ήταν κάτω από τη διοίκηση του αντισυνταγματάρχη Ηπίτη.

Τμήμα του σώματος αυτού κατέφθασε στο χωριό Μεγάλο Σειρήνι το οποίο βρίσκεται σε κοντινή απόσταση πάνω από τα Γρεβενά. Οι Γαριβαλδινοί με την είσοδό τους στο χωριό έπεσαν σε ενέδρα και πυροβολήθηκαν από τα σπίτια του χωριού. Από τους πυροβολισμούς τραυματίστηκαν δυο ερυθροχίτωνες, ένας ο Μιχαλακάς σκοτώθηκε. Οι ερυθροχίτωνες πήραν για βοήθεια τους συναδέλφους τους από τα Γρεβενά, κάτω από τη διοίκηση των υπολοχαγών: Σαμούτη, Νοταρά και Μαρτινέγκου. Συνήψαν τετράωρη μάχη ενάντια των Βαλαάδων χωρικών, τους οποίους βοήθησαν και αρκετές οθωμανίδες. Κατά τη διάρκεια των μαχών σκοτώθηκαν συνολικά 2 Γαριβαλδινοί, πληγώθηκε ένας λοχίας, ένας δεκανέας και 8 στρατιώτες.

Μετά τη μάχη και την πολιορκία το χωριό καταλήφθηκε από το ελληνικό σώμα. Τριάντα συνολικά Βαλαάδες έχασαν τη ζωή τους μετά από τις συμπλοκές μαζί με αυτούς που κλείστηκαν μέσα σ' ένα σπίτι και που αρνήθηκαν να παραδοθούν.

Οι Έλληνες κάτοικοι των χωριών της περιοχής των Γρεβενών εξέφρασαν απεριφραστα τη χαρά τους και τους παρακαλούσαν θερμά να παραμείνουν μαζί τους. Αλλά αυτό ήταν αδύνατο, γιατί οι ερυθροχίτωνες είχαν διαταγή να φτάσουν στο Μέτσοβο. Στα Γρεβενά, αφού αρρώστησαν οι αξιωματικοί Σακόρραφος και Μακρόπουλος, αποχώρησαν από το σώμα και πήγαν στην Αθήνα. Τον Σακόρραφο διαδέχθηκε στο δεύτερο λόχο ο Ματζουράνης και τον Μακρόπουλο στον τέταρτο λόχο ο Παναγιώτης Κονδύλης^{vi}.

Πολύ σημαντική είναι από ιστορική άποψη η μάχη της Σιάτιστας, η οποία εδραίωσε την ελληνική κυριαρχία στη ΝΔ Μακεδονία το 1912, μετά την εισβολή του Μπεκέρ αγά που ήταν από τους πρωταγωνιστές των γεγονότων εκείνη την εποχή.

Καθοριστική η παρουσία και η διεύθυνση της μάχης της Σιάτιστας αλλά και των γεγονότων που την ακολούθησαν από τον συνταγματάρχη Αντώνιο Ηπίτη που με το ημερολόγιό του αποτυπώνει τα συμβάντα και φωτίζει σχετικά με τις διαταγές που λάμβανε και που έδιδε. Όλα αυτά μας θυμίζουν το χρέος που έχουμε όλοι μας ,γιατί τη λευτεριά που απολαμβάνουμε δεν είναι αυτονόητη χωρίς την ιστορική γνώση και τη βούληση αν χρειαστεί να θυσιαστούμε και πάλι αγωνιζόμενοι να τη διατηρήσουμε και να την παραδώσουμε στις επόμενες γενιές.

ⁱ Φώτο Μπεκήρ με ενόπλους.Από το άλμπουμ του Βαγγέλη Νικόπουλου «Γρεβενά»(2012)

ⁱⁱ Φώτο Ηπίτη.Φωτογραφικό υλικό Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων.

ⁱⁱⁱ Φώτο ευζώνων στη Σιάτιστα.Ιστορία Βαλκανοτουρκικού πολέμου (1914)Οικονομόπουλος,τ.2,σ.1201,Αθήναι

^{iv} https://sitalkisking.blogspot.com/2013/10/blog-post_4222.html

^v Ιστορία του Βαλκανοτουρκικού πολέμου (1914)Οικονομόπουλος,τ.2,σ.σ.1492-1499,Εν Αθήναις

^{vi} [\[4\]](#)Πανεπιστήμιο Κρήτης. Χατζόπουλος Δ.(1914)Οι Γαριβαλδινοί και η μάχη του Δρίσκου,.Εν Αθήναις. Οίκος Φέξη